

В.І. Осьодло

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ СУБ'ЄКТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Важливість психологічної діагностики в дослідженні професійного становлення суб'єкта праці визначається тим, що на цей час значно вичерпані можливості раціонального підходу до з'ясування умов ефективності професійної діяльності. На нашу думку, основні резерви підвищення ефективності та надійності діяльності суб'єкта військової праці лежать на шляху розроблення науково-обґрунтованих психологічних методів вивчення специфіки його професіогенезу [3, 5, 12, 13, 14, 17 та ін.]. Не порушуючи в повному обсязі питань, які стосуються теоретичних основ, змісту та методів психодіагностичної роботи, ми розглянемо окремі питання, пов'язані з її особливостями стосовно нашої сфери досліджень. Тому основною метою статті є уточнення особливостей психологічної діагностики суб'єктних властивостей особистості.

Результати теоретичного аналізу. Найзагальніший перелік психодіагностичних завдань відображає їхню спрямованість на визначення рівнів розвитку психічних функцій, процесів, станів і властивостей особистості, на встановлення структурних особливостей кожного з них, що утворюють складні синдроми поведінки та визначення потенціалів людського розвитку (працездатності, спеціальних здібностей, задатків тощо) [1, 2, 5, 7, 20, 21 та ін.]. Однак у традиційному розумінні предмет психологічної діагностики значною мірою обмежений диференційно-психологічною проблематикою. Типові сфери застосування тестування – визначення профпридатності, профвідбір, оцінка ефективності навчання тощо – ґрунтуються на аналізі індивідуальних відмінностей між людьми та вікових змін однієї і тієї ж людини протягом тривалого часу [4, 7, 9, 12, 14, 16 та ін.]. У зв'язку з цим передбачаються такі визначення психологічної діагностики, як вчення про методи класифікації та ранжування людей за психологічними та психофізіологічними ознаками [5], спроби оцінити особистісні характеристики шляхом спостереження за зовнішніми особливостями [8] та ін. Проте сьогодні є тільки нечисленні діагностичні дослідження, які розглядають як основну зміну категорію суб'єкта, де остання виступає як чинник, що сприяє прояву комплексу індивідуально-особистісних рис [7, 8, 10, 11, 18, 19, 21].

Диференційно-психологічна спрямованість ставить завдання знаходження стабільних властивостей, які дозволяють чітко диференціювати синдром, що діагностується. Як зазначає Л.Ф. Бурлачук [4], в деяких видах діагностичних досліджень питання про стабільність ознак, що вимірюються, має вирішальне значення – це дослідження, на основі яких будується тривалий прогноз. Звичайно, що психолог, який висловлює судження про якусь ознаку і може на тривалий час визначити долю піддослідних, повинен бути впевненим у тому, що ця ознака характеризується високою стабільністю. Відповідно до цієї вимоги будується добір і конструювання методичних процедур.

Дещо інакше виглядає справа при розгляді діагностичного підходу на клас ситуацій, основною особливістю яких є процесуальність. У такій ситуації процес діагностики на різних етапах перебігу процесу (наприклад, професійного становлення) включає не тільки ідентифікацію одного чи декількох об'єктів на основі порівняння з системою прототипів, але ж і розгорнуту класифікацію розбіжностей між ними.

За даними багатьох вчених, оцінювання професійного становлення суб'єкта праці має бути комплексним з обов'язковою оцінкою мотиваційних, рефлексивних та діяльнісних критеріїв [2, 5, 6, 9, 12 та ін.]. При цьому вважається, що активна побудова суб'єктом своєї професійної діяльності, її цілей, зовнішніх і внутрішніх засобів, умов, індивідуального стилю є активністю психічного відображення. Саме тому професійна психодіагностика має бути спрямована на вимір не тільки ступеня розвитку професійних здібностей та інших елементів структури особистості, але й рівня мобілізаційних можливостей цих якостей, ступеня їхньої інтегрованості і взаємної компенсації [5].

У психологічній практиці системний і суб'єктно-діяльнісний підходи, обґрунтовані С.Л. Рубінштейном, розвиваються в роботах Б.Г. Ананьєва, К.О. Абульханової, А.В. Брушлінського, Н.Ю. Волянук, Б.Ф. Ломова, В.М. Мясіщева, В.О. Татенка, Ю.М. Швалба та інших дослідників і є методологічною основою вивчення психологічних закономірностей професійної діяльності, професійного становлення та розвитку особистості професіонала.

Об'єктом і предметом досліджень у цьому напрямі є особистісні характеристики суб'єкта, які відображають його можливості в освоєнні тієї або іншої конкретної професії, в реалізації життєвих і професійних планів, успішному виконанні трудових завдань, інколи в умовах великої складності, відповідальності й небезпеки діяльності. Особистісний принцип вивчення структурно-динамічних закономірностей формування й прояву професійних здібностей, професіоналізації суб'єкта в умовах його онтогенетичного розвитку й діяльнісної детермінації знаходить широке використання в дослідженнях професійного становлення суб'єкта праці [5, 7, 8, 10, 17 та ін.]. При цьому аналізуються динаміка показників, зрушення в їх кількісних та якісних характеристиках, що є підвалиною відповідних психічних функцій. Виходячи з цього проблема оцінки професійного становлення суб'єкта праці може бути психометричним завданням – описати й кількісно оцінити зрушення у психічних характеристиках, що досліджуються й змінюються під впливом особистісних чинників та умов професійної діяльності.

Ми вважаємо, що для отримання необхідної інформації про особливості професійного становлення суб'єкта військово-професійної діяльності (ВПД) відібрані методики мають бути специфічними щодо обраного предмета дослідження й адекватно його відтворювати. Існує ціла низка експериментальних доказів того, що тести, обрані на основі аналізу трудової діяльності, є більш інформативними порівняно з універсальними ("неспецифічними") методиками [1, 4, 5, 7, 11 та ін.]. Тому комплекс методик, які використовуються для вивчення предмета дослідження, має визначатися диференційно залежно від умов, характеру та особливостей професійної діяльності. Головними критеріями їх вибору є :

- достатня інформативність (надійність та валідність);
- адекватність тим психічним функціям, які мають найважливіше значення в діяльності спеціаліста;

- можливість кількісної оцінки одержаних результатів дослідження та їх діагностичного значення;
- короткочасності дослідження;
- можливість проведення в умовах професійної діяльності.

Численні дослідження показали невдалі спроби пошуку “універсального” засобу оцінки психологічних закономірностей професійної діяльності, що є безпосереднім підтвердженням важливості положення про необхідність відповідності діагностичних методик характеру професійної діяльності [5, 11]. При використанні тестів, які виступають в ролі діагностичних “інструментів”, мають враховуватися вказані особливості. Вони знаходять своє відображення на всіх етапах підготовки діагностичного процесу при концептуально-теоретичному обґрунтуванні вибору методики, інформативних показників, та організації процедури дослідження.

При організації дослідження важливим є поєднання строгоформалізованих і малоформалізованих засобів діагностики [4, 5, 7, 11]. Строгоформалізовані (об’єктивні) засоби діагностики дозволяють отримувати інформацію, за допомогою якої можна кількісно і якісно порівняти досліджувані один з одним. Для них характерні регламентація, об’єктивізація і стандартизація процедури. Малоформалізовані (діалогічні) засоби діагностики дозволяють досліджувати психічні процеси і явища, що слабо піддаються об’єктивізації або є мінливими за змістом. Строгоформалізовані та малоформалізовані засоби діагностики взаємно доповнюють одне одного, а тому доцільно застосовувати їх поєднання. В ролі строгоформалізованих засобів діагностики в дослідженні можуть використовуватися методи опитування, малоформалізовані засоби представлені проєктивними методами, методами спостереження й бесіди.

Багаторівневість та багатоаспектність прояву суб’єктності задає різні напрямки для проведення діагностичної роботи. На думку багатьох авторів [1, 4, 6, 8, 10, 13, 17, 19 та ін.], традиційна психометрика орієнтована перш за все на об’єктивізацію психічних процесів і психологічних властивостей за допомогою визначеної системи тестових досліджень. Такі прийоми легше стандартизуються і піддаються більш чіткій інтерпретації. Не менш важливим для адекватної діагностики є суб’єктивний аспект, який пов’язаний із самооцінкою. Перспективність застосування в діагностичних цілях суб’єктивних методик пояснюється багатоманітністю проявів симптоматики різних психічних властивостей у внутрішньому житті індивіда [5, 11, 12, 15, 16 та ін.]. Обидва типи психодіагностичної роботи – об’єктивна і суб’єктивна діагностика – необхідні для повноти оцінки становлення суб’єкта праці на різних рівнях його активності. Кожний з них має відповідні переваги та недоліки, але вони частково долаються при їхньому комплексному використанні.

З метою комплексного оцінювання суб’єкта праці необхідні різні дані про його психічні властивості. Чим більше ми знайомі з психологічними властивостями людини, тим достовірнішими будуть прогнози щодо ефективності її взаємодії з професією. Тому важливо визначити властивості суб’єкта праці в такому аспекті, як соціальний. Соціальний аспект особистості містить риси характеру, соціальну спрямованість, професійні здібності, життєвий досвід, загальний рівень культури та професійної підготовки. Особливе місце посідають мотиви та інтереси особистості. Відомості з цих питань дослідник отримує під час вивчення характеристик, автобіографій, анкет, а також в процесі бесід, інтерв’ю тощо. Отже, для оцінки суб’єкта праці та його суб’єктивних

властивостей необхідно використовувати методики з відповідними критеріями, які в комплексі відтворюють активно-перетворюючу сутність людини.

Таким чином, пріоритет особистісного чинника в оцінці професійного розвитку суб'єкта ВПД очевидний. Реалізація особистості офіцера у професійній діяльності не зводиться лише до набору знань, умінь, навичок і норм поведінки, а пов'язана з глибинними, смисловими виборами особистості. Тому здатність особистості офіцера визначити для себе значущі професійні цілі, побачити в професії природне продовження свого життєвого шляху, за "мережею" рольових вимог знайти свої смислові й ціннісні структури, які набувають особливого значення в контексті професійної діяльності – є головними цілями діагностики професійного становлення.

Важливі поняття теорії психологічного тестування – надійність та валідність – зберігають своє першочергове значення і у сфері діагностики суб'єктних властивостей людини, які відтворюють закономірності її професійного становлення. Однак "перенесення" цих понять на галузь дослідження суб'єкта праці необхідно брати до уваги принципів відмінності останніх від тієї сфери, в рамках якої вони виникли й розроблялись – діагностики індивідуальних відмінностей.

Оцінюючи надійність суб'єкта ВПД, ми будемо розуміти її як рівень стабільності цільових, ціннісно-мотиваційних, емоційних, інтелектуальних та практичних компонентів діяльності, спрямованих на ефективне забезпечення професійних функцій в особливих умовах діяльності [4]. Під час оцінювання надійності роботи суб'єкта ВПД враховуються безпомилковість, відновлюваність та своєчасність його дій [11]. Надійність суб'єкта можна виразити складною функцією його професійної придатності, якості навчання, тренуваності, стресової сталості, психофізіологічного стану тощо. Однак до цього часу загального критерію оцінювання надійності офіцера як суб'єкта діяльності не зроблено. Як вважають фахівці, він може бути виражений імовірнісною динамічною системою, що складається з критеріїв, які визначаються роздробленістю складної професійної діяльності на окремі елементи й навіть операції [4, 5, 8, 18]. Серед критеріїв надійності безпосередньо можуть використовуватися показники структурної валідності тесту. Проблема ж відтворення результатів тестування повинна бути переглянута, оскільки її неможливо вирішити в плані традиційної спрямованості на отримання стабільних результатів при повторних вимірах. При визначеності відповідності тесту психічній властивості, яка оцінюється, на перший план висувуються різні характеристики змістовної валідності. При цьому недостатньо обмежуватися показниками оціночної валідності, яка встановлюється за результатами кореляційних досліджень [2, 7, 18].

По-іншому повинна ставитися і проблема "норми", яка служить основою для винесення оціночних суджень і складання прогнозу розвитку. При аналізі динаміки суб'єктності людини вона трансформується в проблему, *що визначає міру свободи особистості, її гуманності, духовності, життєтворчості тощо* (курсив мій – В.О.). Здійснені до цього часу спроби опису деякої універсальної "стандартної людини" в "нормальному" стані із зазначенням кількісних характеристик різних психічних функцій виявились безплідними. Орієнтація на встановлення деяких кількісних норм та стандартів для окремих психічних властивостей виявляє спрямованість такого діагностичного підходу на опис окремих симптомів чи симптомокомплексів, що є недостатнім для вивчення суб'єктності офіцера. Логічно передбачити, що становлення суб'єктності, як основи особистісного й професійного розвитку, доцільно розглядати як

внутрішній орієнтир професійно зумовленої поведінки з урахуванням об'єктивного аналізу ситуації, відповідальності й творчого ставлення до справи. Проведення діагностичних замірів та узагальнення емпіричних даних може бути здійснено на основі виявлення типових чи переважаючих тенденцій, що характеризують особливості особистісних змін в умовах професійної діяльності й характеризуються специфічними наслідками порушень оптимуму суб'єктності, що негативно позначається на об'єктивних результатах діяльності.

Багато чинників, від яких залежить прояв показників суб'єктності й різноманітність функцій, в яких виявляється її специфічність, треба вважати найбільшою складністю при отриманні інформації про особистісно-професійний розвиток суб'єкта.

Висновки:

1. В результаті аналізу особливостей психологічної діагностики суб'єкта праці стає очевидним, що в оцінці його професійного розвитку пріоритет має надаватися особистісному чиннику.

2. Реалізація особистості офіцера у професійній діяльності не зводиться лише до набору знань, умінь, навичок і норм поведінки, а пов'язана з глибинними, смисловими виборами особистості. Тому з'ясувати здатність особистості офіцера визначити для себе значущі професійні цілі, побачити в професії природне продовження свого життєвого шляху, знайти свої смислові й ціннісні структури, які набувають особливого значення в контексті професійної діяльності – є головними цілями діагностики професійного становлення.

3. Враховуючи специфіку діагностики суб'єктності для її оцінювання варто використовувати методики, які відтворюють активно-перетворюючу активність особистості суб'єкта праці, пов'язану з "інтенційністю суб'єкта", здійснюваною в будь-якій довільній діяльності, насамперед такій як цілепокладання, моделювання умов діяльності, програмування дій, оцінка результатів та їх корекція тощо.

Список літератури: 1. *Анциферова Л.И.* Психологическое содержание феномена „субъект” и границы субъектно-деятельностного подхода // Проблема субъекта в психологической науке. – М.: Академ. проект, 2000. – С.27–42. 2. *Абульханова К.А., Воловикова М.И.* Психосоциальный и субъектный подходы к исследованию личности в условиях социальных изменений // Психологический журнал, 2007. – Т. 28. – № 5. – С. 5–14. 3. *Ананьев Б.Г.* Психологическая структура человека как субъекта // Человек и общество. – Вып. 2. – Л.: ЛГУ, 1967. – 249 с. 4. *Бурлачук Л.Ф.* Психодиагностика: Учебник. – СПб.: Питер, 2002. – 272 с. 5. *Бодров В.А.* Психология профессиональной пригодности. – М.: ПЕР СЭ, 2001. – 511с. 6. *Брушлинский А.В.* Проблема субъекта в психологической науке // Психологический журнал. – 1991. – Т. 12. – № 6. – С. 3-10. 7. *Волянюк Н. Ю.* Психология професійного становлення тренера: Монографія. – Луцьк: Волинська обл. друкарня, 2006. – 444 с. 8. *Журавлев А.Л., Куррейченко А.Б.* Структура и личностные детерминанты экономического самоотношения субъекта // Психологический журнал, 2008. – Т. 29. – № 2. – С. 5–15. 9. *Борисhevський М.Й.* Духовні цінності в становленні особистості-громадянина // Педагогіка і психологія. – 1997. – №1. – С. 144–150. 10. *Знаков В.В.* Самопонимание субъекта как когнитивная и экзистенциальная проблема // Психологический журнал. – 2005. – Т.26. – №14. – С. 18–28. 11. *Корольчук М.С., Крайнюк В.М.* Теорія і практика професійно-психологічного відбору: Підручник. – К.:

Ніка-центр, 2007. – 504 с. 12. Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / За заг. ред. В.О. Татенка. – К.: Либідь, 2006. – 360 с. 13. Максименко С.Д. Психологія особистості: парадигма життєстворення // Психологія і суспільство. – 2006. – №4. – С. 8–52. 14. Осьодло В. І. Особистість і діяльність у суб'єктному вимірі // Психологічні аспекти національної безпеки: Тези Другої міжнародної НПК (27-28 березня 2008 року). – Львів: Вид-во Львівського держ. ун-ту внутрішніх справ, 2008. – С.158–162. 15. Осьодло В. І. Суб'єктна активність особистості як психологічна проблема // Наук. записки Харківського ун-ту Повітряних Сил. Соціальна філософія, психологія. – Харків: ХУПС, 2007. - Вип. 2 (28). – С.170–182. 16. Осьодло В. І. Когнітивні та екзистенційні феномени психіки в контексті самодетермінації // Вісник НАОУ. – 2009. – №4(12). – С.107-112. 17. Селіванов В.В. Свойства субъекта и его жизненный цикл // Психология индивидуального и группового субъекта / Под ред. А. В. Брушлинского. – М.: ПЕР СЭ, 2002. – 400 с. 18. Сергиенко Е.А. Психология субъекта: поиски и решения // Психологический журнал, 2008. – Т. 29. – № 2. – С. 16–28. 19. Татенко В.О. Психологія в суб'єктному вимірі: Монографія. – К.: Просвіта, 1996. – 404 с. 20. Чудновский В.Э. О некоторых „болевых точках” становления личности // Психологический журнал, 2006. – Т. 27. – № 3. – С. 5-17. 21. Ямницький В.М. Психологія життєтворчої активності особистості: Монографія. – Одеса: СВД Черкасов М.П., 2004. – 360 с.

Bibliography (transliterated): 1. Anciferova L.I. Psihologicheskoe sodержanie fenomena „subjekt” i granicy sub#ektno-dejatel'nostnogo podhoda // Problema sub#ekta v psihologicheskoy nauke. – М.: Akadem. proekt, 2000. – S.27–42. 2. Abul'hanova K.A., Volovikova M.I. Psihosocial'nyj i sub#ektnyj podhody k issledovaniju lichnosti v uslovijah social'nyh izmenenij // Psihologicheskij zhurnal, 2007. – Т. 28. – № 5. – S. 5–14. 3. Anan'ev B.G. Psihologicheskaja struktura cheloveka kak sub#ekta // Chelovek i obwestvo. – Vyp. 2. – L.: LGU, 1967. – 249 s. 4. Burlachuk L.F. Psihodiagnostika: Uchebnik. – SPb.: Piter, 2002. – 272 s. 5. Bodrov V.A. Psihologija professional'noj prigodnosti. – М.: PER SJE, 2001. – 511s. 6. Brushlinskij A.V. Problema sub#ekta v psihologicheskoy nauke // Psihologicheskij zhurnal. – 1991. – Т. 12. – № 6. – S. 3-10. 7. Voljanjuk N. Ju. Psihologija profesijnogo stanovlennja trenera: Monografija. – Luc'k: Volins'ka obl. drukarnja, 2006. – 444 s. 8. Zhuravlev A.L., Kuprejchenko A.B. Struktura i lichnostnye determinanty jekonomicheskogo samootnoshenija sub#ekta // Psihologicheskij zhurnal, 2008. – Т. 29. – №2. – S. 5–15. 9. Borishevs'kij M.J. Duhovni cinnosti v stanovlenni osobistosti-gromadjanina // Pedagogika i psihologija. – 1997. – №1. – S. 144–150. 10. Znakov V.V. Samoponimanie sub#ekta kak kognitivnaja i jekzistencial'naja problema // Psihologicheskij zhurnal. – 2005. – Т.26. – №14. – S. 18–28. 11. Korol'chuk M.S., Krajnjuk V.M. Teorija i praktika profesijno-psihologichnogo vidboru: Pidručnik. – К.: Nika-centr, 2007. – 504 s. 12. Ljudina. Sub'ekt. Vchinok: Filosofs'ko-psihologichni studh / Za zag. red. V.O. Tatenka. – К.: Libid', 2006. – 360 s. 13. Maksimenko S.D. Psihologija osobistosti: paradigma zhittestvorenja // Psihologija i suspil'stvo. – 2006. – № 4. – S. 8–52. 14. Os'odlo V. I. Osobistist' i dij'al'nist' u sub'ektnomu vimiri // Psihologichni aspekti nacio-nal'noї bezpeki: Tezi Drugoї mizhnarodnoї NPK (27-28 bereznja 2008 roku). – L'viv: Vid-vo L'vivs'kogo derzh. un-tu vnutrishnih sprav, 2008. – S.158–162. 15. Os'odlo V. I. Sub'ektna aktivnist' osobistosti jak psihologichna problema // Nauk. zapiski Harkivs'kogo un-tu Povitrijanih Sil. Social'na filosofija, psihologija. – Harkiv: HUPS, 2007. - Vip. 2 (28). – S.170–182. 16. Os'odlo V. I. Kognitivni ta ekzistencijni fenome-

ni psihiki v konteksti samodeterminacii // Visnik NAOU. – 2009. – № 4(12). – S.107-112. 17. *Selivanov V.V.* Svojstva sub#ekta i ego zhiznennyj cikl // Psihologija individual'nogo i gruppovogo sub#ekta / Pod red. A. V. Brushlinskogo. – M.: PER SJe, 2002. – 400 s. 18. *Sergienko E.A.* Psihologija sub#ekta: poiski i reshenija // Psihologicheskij zhurnal, 2008. – T. 29. – № 2. – S. 16–28. 19. *Tatenko V.O.* Psihologija v sub'ektnomu vimiri: Monografija. – K.: Prosvita, 1996. – 404 s. 20. *Chudnovskij V.Je.* O nekotoryh „bolevyh tochkah” stanovlenija lichnosti // Psihologicheskij zhurnal, 2006. – T. 27. – № 3. – S. 5-17. 21. *Jamic'kij V.M.* Psihologija zhittetvorchoi aktivnosti osobistosti: Monografija. – Odesa: SVD Cherkasov M.P., 2004. – 360 s.

В.И. Оседло

ОСОБЕННОСТИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ДИАГНОСТИКИ СУБЪЕКТА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

На основе теоретического анализа проблем диагностики личности в психологии труда, автором раскрываются особенности психологической диагностики субъекта профессиональной деятельности.

Ключевые слова: психодиагностика, субъект труда, субъектные свойства.

V. Osyodlo

FEATURES OF PSYCHOLOGICAL DIAGNOSTICS SUBJECT TO PROFESSIONAL ACTIVITY

On the basis of theoretical analysis of problems of diagnostics of personality in psychology of labour, the features of psychological diagnostics of subject of professional activity open up an author.

Keywords: psychodiagnostic, subject of labour, subject properties.

Стаття надійшла до редакційної колегії 17.11.2011